

PAPER DETAILS

TITLE: DINI YASAYISTA HAYATI SORGULAMA VE ANLAM ARAYISI

AUTHORS: Saffet KARTOPU

PAGES: 67-90

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/147876>

DİNİ YAŞAYIŞTA HAYATI SORGULAMA VE ANLAM ARAYIŞI *

Saffet KARTOPU**

Özet

Bu çalışmada, dini yaşayışta hayatın ne şekilde sorgulandığı ve dinin hayata nasıl bir anlam verdiği konu edilmektedir. Bu bağlamda, dinin insan hayatındaki yeri, sorgulamanın insanla ilişkisi ve hayatın anlamını sorgulayan insana, genel olarak din olgusunun daha özelde ise İslam dininin nasıl bir yanıt verdiği incelenmiştir. Bu anlamda, dinin inanç esasıyla, ibadetiyle, duasıyla inanan insanın hayatını bir manalar bütünü olarak kuşatıp yaşamını anlamlandırdığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dini Yaşayış, Hayatı Sorgulama, Anlam Arayışı.

QUESTIONING OF LIFE IN RELIGIOUS WAY OF LIFE AND MEANING SEARCH

Abstract

In this study, how the life is questioned in religious life and what kind of a meaning is attributed to the life by religion is investigated. In this context, the importance of religion in human life, the relationship of questioning with the human and what kind of a respond, generally religion phenomenon but specifically Islam Religion, give to the human who interrogates the meaning of life are analysed. In this sense, it is concluded that the religion covers the life of the human who believes as a whole of meanings by the help of the principle of belief, worship and prayer and gives a meaning to his life.

Key Words: Religious Life, Interrogation of life, Meaning Search.

Giriş

Düşünce tarihi incelendiğinde insanın neden, nasıl, niçin, kim, nerede sorularıyla biteviye meşgul olduğu görülmektedir. Yani insanoğlu ben kimim, nereden geldim, nereye gideceğim vb. şeklindeki insanoğlunun değişmeyen sorularına cevaplar aramıştır. İnsanı insan yapan en önemli özelliklerden biri de onun kendisini çevreleyen dünyayı, içinde yaşadığı toplumu, geçmişi ve bütün yönleri ile bizzat kendisini tanımak ve bilmek istemesidir.

Böyle bir ihtiyaç ile güdülenen birey, kendisini tatmin edecek bir takım açıklamaları arama, bulma ve bunları sınamayla meşguldür. Bütün bu soruları sormasının nedenini hayatını sorgulaması olarak düşünebiliriz. Çünkü o gerek fiziksel gerekse de sosyal çevresinde olup bitenlere bir anlam vermek zorundadır. Bu anlam arayışında pek çok dünya görüşü, ulaşılmak istenen hedefler, mücadelesi verilen umutlar, harekete geçirilen arzular önemli birer kare oluşturabilir. İnsanın bu sorgulamasına, dinin de verdiği bir yanıt vardır. Bu çalışmada da din, anlam ve sorgulama kavramlarının insanla ilişkisi ele

* Bu makale Saffet KARTOPU'nun "Dini Yaşayışta Hayatı Sorgulama" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2006, Dan: Prof. Dr. Hasan KAYIKLIK) adlı çalışmasından yararlanarak hazırlanmıştır.

** Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, saffetkartopu@gumushane.edu.tr.

alınmış ve insanın anlama olan ihtiyacı ve dinle ilişkisine yer verilmiştir.

1. İnsanın Anlam Bulmaya Olan İhtiyacı

İnsan, kendisine beslenme ve örtünmenin ötesinde anlam ifade eden bazı gereksinimlerini karşılamak için arayış içindedir. İnsanın tarihi, ölümsüz benliğini, ruhunu kavrama arzusuyla bilinmeze yaptığı yolculuğun tarihidir.¹ İnsan varoluşu, kendisini bir anlamlar dünyasında bulan beşeri bir varlığı imlemektedir. Çocuklar, alfabenin harflerini öğrenmeye başladıklarında bundan hiç zevk almazlar, çünkü dersin gerçek amacını yakalayabilmiş değillerdir. Gerçekte harfler, dikkatimizi, bütünden kopuk, soyutlanmış nesneler olarak yalnızca kendilerine çektiklerinde bizi yoralar ve ancak sözcükleri ve cümleleri meydana getirmek üzere bir araya gelerek bir fikir ifade etmeye başladıklarında, bizim için bir coşku kaynağına dönüşürler.²

Camus'ye göre ise "Hayatın anlamı en önemli meseledir".³ Yerine bir şey konmaksızın anlam sistemlerinden vazgeçilemez. Belki neden yaşıyoruz sorusunun yanıtından vazgeçebiliriz. Fakat nasıl yaşayacağız sorusunu ertelemek mümkün değildir.⁴ İnsanlar boşluğa ve yalnızlığa dayanamazlar; yeni bir anlam odağı yaratmakla boşluğu dolduracaklardır.⁵ Dilthey'e göre de; modern din dışı insan, herhangi bir işaret olmaksızın hayat için bir yön bulma göreviyle karşı karşıyadır.⁶ İnsan bir amaç bulur ve değerli bir hayat için ona sıkıca sarılır. Fakat kişi bu amacı kendisinin biçimlendirdiğini sürekli olarak hatırlarsa bu amaç rahatsızlığı etkin bir biçimde hafifletmez. Frankl, kişisel olarak yapılandırılmış veya icat edilmiş hayat anlamını Hint fakirinin kendisinin havaya attığı ipe tırmanışına benzetir. Anlamın dışarıda bir yerlerde olduğunu ve kişinin onu keşfettiğine inanmak çok daha rahatlatıcıdır. Frankl göre her problem için yalnızca bir yanıt vardır; doğru yanıt ve her çözümün yalnızca bir anlamı vardır; bu da gerçek anlamdır. Anlam verilmekten çok bulunacak bir şeydir. İnsan onu icat edemez, keşfetmelidir.⁷

Frankl'ın görüşü temel olarak dinseldir ve Tanrının her birimizin keşfedip gerçekleştirmesi için bir anlam buyurduğu varsayımına dayanmaktadır. Anlamı kendi içinde kavrayamamak da Frankl, hayatta uyumlu bir örüntünün ve insanın acı çekişinin bir anlamı olduğu inancını kabul etmemizde ısrar eder. Tıpkı bir deney hayvanının çektiği acının anlamını kavrayamaması gibi insanoğlu da kendi kavrayışının ötesindeki bir boyutta bulunduğu için anlamı keşfedemez. Sonuç olarak insan, anlam arayan ve anlamla yaşayan bir varlıktır. Anlam onun

¹ Tagore, Radindranth, *Yaşamın Kavranışı*, çev.:İ. Şener; Ç. Öndem, , İz Düşüm Yayınları, İstanbul 2000, s. 29.

² Tagore, Radindranth, *a.g.e.*, s.25.

³ Smith, Huston, (2002), *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı*, çev.: G. Varım, J Runzo; N. M. Martin (Yayına Hazırlayanlar), *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı* içinde, Say Yayınları, İstanbul 2002, s. 379.

⁴ Yalom, Irvin, *a.g.e.*, s.699.

⁵ Armstrong, Karen, *Tanrı'nın Tarihi*, çev.: O. Özel vd., Ayraç Yayınları, Ankara, 1998, s. 494.

⁶ Akarsu, Bedia, *Çağdaş Felsefe, Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1998, s. 137.

⁷ Yalom, Irvin, *a.g.e.*, s.728.

için bir ihtiyaçtır. Anlam arayışı da bu ihtiyacın bir dışavurumudur.

1.1. Anlam Arayışında Çeşitli Cevaplar

Anlamın binlerce rengi vardır, herkesin kendi rengiyle anlamlıdır hayat. Yeryüzünde ne kadar insan yaşıyorsa yaşamın anlamına ilişkin o kadar çok görüş vardır⁸. Anlam bir dağcı için zirveye çıkmakken, bir sufi için vecd hali olabilir. Örneğin; Hristiyan geleneği, kendini mükemmelleştirmeyi vurgulamış ve Tanrı vergisi varlıklarını mükemmelleştirmeyi isteyenler için taklit edilecek bir model olarak İsa “Tanrı- adam” figürünü önermiştir.⁹

‘Hayatın genel maksadı tamamıyla bilinemez’ der Hristiyan öğretisi. En iyi ferdi, harici gayeleri bilemeyebilirsiniz, onlara giden yolda maniler olabilir, fakat kendi içinizdeki ve başkalarının içindeki sevginin tekâmülü ve çoğalmasına yaklaşmayı hiç kimse ve hiçbir şey durduramaz. Kişinin ihtiyaç duyduğu tek şey, hayatın bätıl, harici, sosyal gayesi yerine; ayırt edilemez derecede kayıtlı olduğu bütün zincirlerden kurtulmak ve tam anlamıyla hürriyet kazanmak için hakiki, çürütülemez ve ulaşılabilir kişisel gayeye bağlanmaktır.¹⁰

İnsan, kendi varlığından haberdar olma, düşünme, hayal etme gibi niteliklere; sevgi, kabul görme, bağlanma ve kendini gerçekleştirme gibi gereksinimlere sahiptir. Bu gereksinimlerin yeterince karşılanmadığı bir yaşam biçimi, bireyin anlamsızlık ve değersizlik duyguları yaşamasına neden olur.¹¹

Bugünün dünyası “kendini gerçekleştirme”yi insancıl, bireysel çerçeveye oturtmuştur. İnsanın kendi içinde gelişmeye ve kişiliğinin birliğine yönelik eğilime sahip olduğu görüşünü savunan Maslow için kendini gerçekleştirme özel bir anlam taşımaktadır. Maslow’a göre insan, içinde bir hiyerarşiye göre inşa edilmiş olan güdülere sahiptir. Bunların en temel olanları –hayatta kalma bakış açısından hareketle- fizyolojik olanlardır. Bunlar tatmin edildiğinde birey, daha yüksek gereksinimlerin tatminine yönelir (güvenlik ve emniyet, sevgi ve ait olma, kimlik ve özsaygı vb.). Bu gereksinimler karşılandığında birey bilişsel (bilgi, iç görü, akıl) ve estetik gereksinimlerini (simetri, uyum, bütünlük, güzellik, yaratıcılık, ahenk) tatmin edecek olan kendini gerçekleştirme gereksinimine yönelir.¹²

Kendini gerçekleştiren insanlar gerçeği olumlu biçimde algılarlar ve belirsizliğe katlanabilirler. Kendilerini, başkalarını ve olayları olduğu gibi kabul ederler. Düşünce, duygu ve davranışları içtendir. İyi bir doğaları vardır, yaratıcı verimli ve üretkendirler, insanların ortak mutluluğu ile ilgilidirler. Aynı zamanda yaşamın gerçekçi, insancıl ve barışçıl amaçlarına dönük eylemlerine, yoğun bir duyarlılık gösterirler. İnsanlarla doyurucu, kalıcı ve sevgi içinde iletişim

⁸ Adler, Alfred, *Yaşamın Anlamı ve Amacı*, çev.: K. Şipal, Say Yayınları, Ankara 1993, s. 8.

⁹ Yalom, Irvin, a.g.e., s.683.

¹⁰ Tolstoy, Lev N., *Din Nedir?*, çev.: M. Çiftkaya, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s. 164.

¹¹ Aydın, Ayhan, *Yaşadığımız Dünya*, Alfa Yayınları, İstanbul 2002, s. 174.

¹² Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1997, s. 236.

kurallar.¹³

Seneca'ya (MÖ. 3-MS. 65) göre yaşamda en önemli amaç doğaya yani Tanrısal istence uygun yaşamaktır. Böylece insan iyiliğe ve mutluluğa da ulaşmış olur. Bunun için insan Tanrıya yönelmeli ve onun buyruklarına boyun eğmelidir. Plotinos'a (203-270) göre de insanın amacı Tanrıya benzemek olmalıdır. Bu öğretisi Tanrıyı aşkın bir ilke olarak görme anlayışına dayanmaktadır. Evren, Tanrıdan gelmekte ve tekrar Tanrıya dönmektedir. İnsan da Tanrıdan gelmiştir ve var olmanın son amacı, yetkin bir varlık olarak Tanrıya dönmektir.¹⁴

Bir başka görüş, yine insan hayatının Tanrıya benzeme amacına adanması gerektiğini vurgulamıştır. Tanrı mükemmelliği temsil eder ve bu nedenle hayatın amacı mükemmellik için çabalamaktır. Aristoteles, aranması gereken çok çeşitli mükemmellikler içinde entelektüel mükemmelliğin temel olduğunu düşünmektedir. Onun ifadesiyle Tanrı “kendini düşünen düşüncedir” ve insan akla dayalı yetilerinin mükemmelliğiyle tanrısal niteliğe yaklaşır. Dinsel dünya görüşüyle kazanılan anlam çok sayıda bireysel hayat amacı yorumuna izin verir (kimileri öğretilere dayanır, kimileri oldukça hayalidir). Örneğin Jung'un oldukça dinsel bir bakış açısı vardır ve kimsenin kendi dinsel bakış açısını kazanmadan iyileşemeyeceğine ya da anlam bulamayacağına inanmaktadır. Jung'un kişisel hayatın amacına ait görüşü ‘Tanrının yaratma işini’ tamamlamaktır.¹⁵

İslam düşünürlerinden Farabi'ye göre de insanın varoluş amacı iyiye yönelmektir. İnsanın iyiye yönelmesi ise yalnızca Tanrı sevgisi ile olanaklıdır. Her şey Tanrıdan gelmektedir ve ona dönmektedir.¹⁶ Yunus Emre'ye göre ise bu dünyadaki yaşamın amacı asıl gerçek dünya olan öbür dünyadaki yaşama hazırlanmaktır. Bunun için insan, yüreğini Tanrı sevgisi ile doldurmalı ve erdemli bir yaşam sürmelidir.¹⁷

Bazen hayatın anlamı başarısızlık ve hatalardadır. İnsanın hataları ve başarısızlıkları hiçbir şekilde önemsiz ya da küçük değildir, onlar onun yolunu devasa yıkıntılarla doldurmuştur; ıstırapları, tıpkı annesinin karnında gereğinden fazla gelişmiş dev boyutlu bir çocuğun neden olduğu doğum sancıları gibi sınırsızdır. Onlar, sonsuz bir menzile sahip bir doyumun giriş bölümünü oluşturur.¹⁸

Gandhi şöyle der: “Gerçek mutluluk yolu, tutuklular evine girmek ve orada vatani ve dini uğruna acılara, yokluklara katlanmaktır.”¹⁹ Eğer bu yol boyunca o, içindeki ilahi gücü acı çekerek deneyen ve bitmez tükenmez

¹³ Maslow, Abraham, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, çev.: O. Gündüz, Kuraldışı Yayınları, İstanbul 2001, s. 200.

¹⁴ Aydın, Ayhan, *Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası*, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s. 38-42.

¹⁵ Yalom, Irvin, a.g.e., s.665.

¹⁶ Ülken, Hilmi Z., *İslam Felsefesi*, Selçuk Yayınları, Ankara 1967, s. 69.

¹⁷ Aydın, Ayhan, *Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası*, s. 101.

¹⁸ Tagore, Radindranth, a.g.e., s. 30.

¹⁹ Fischer, Louis, *Silahsız Savaşçı, Mahatma Gandhi*, çev., E. Tonguç, Varlık Yayınları, İstanbul 1964, s. 47.

zenginliklerini kendinden vazgeçerek kanıtlayan en derin ruh coşkusu hissetmeseydi, bütün bunlar tümüyle anlamsız ve katlanılmaz olurdu.²⁰

Frankl, yazılarında acının anlamı konusuna sıklıkla değinmiştir. Ona göre hiçbir acı boşuna değildir, her acının işlevi vardır; bu yüzden de acılarda anlam bulunabilir. Acıda anlam bulmak yaşamak için bir nedene sahip olmak demektir; bu nedene sahip olan kişinin ise hemen her şeye katlanması, ayakta kalması kolaylaşır. Nietzsche'nin dediği gibi: "Yaşamak için nedeni olan kişi, hemen her nasıla dayanabilir".²¹

Anı yaşamak da anlamda bir boyutu oluşturabilir. İçinde bulunduğumuz anı yaşamak demek belirli bir anda içinde bulunduğumuz mekâna ve zamana odaklaşarak kendimizin ve çevremizin farkına varmak, özellikle duygularımızın farkına varmak, kendimizi ve çevremizi bir bütün olarak algılamak, bir şeyleri anlamlı bulmak, o andaki yaşantımızı anlamlı bulmak ve bütün bunları sözel olarak ifade ederek sevinç ve coşku duymaktır.²² Belki de bize anlamlı bir hayatın kapılarını aralayacak olan şey, Fromm'un ifadesiyle refah toplumunu oluşturmaktır. Fromm, refah toplumundan bahsederken, Collin Turnbull'dan alıntılarla Orta Afrika'da yaşayan cüce bir kabileyi örnek verir: Avlanmayla geçinen bu kabilede avlanma pekiyi gitmese bile bu kabilenin insanları keyiflerini ve neşelerini bozmazlar. Belki yıllarca ürün alamazlar. Ama ormanın kendilerini besleyeceğine inanırlar. Daha çok kullanmak, daha çok biriktirmek ve daha çok sahip olmak gibi bir saplantıları yoktur. Onun için de hayatlarından hoşnutlurlar. Çok zengin olduklarından değil, halen sahip olduklarından fazlasını istemedikleri için mutludurlar ve işte ancak böyle bir toplum refah toplumdur. Çünkü sahip oldukları şeyler güvenli ve zevkli bir hayat için yeterlidir.²³

Bazıları da yaşam için sanatı önermişlerdir. Sanat; türü, kıvamı ne olursa olsun, acılara direnmek, yaşama gücü kazanmak ve evrene anlam vermek için başvuru olan doyurucu bir kaynaktır.²⁴ Taylor'ın kaydettiğine göre en büyük kişisel yetersizliklerle ve sosyal kısıtlamalarla çalışan yaratıcı sanatçıların öylesine gelişmiş bir kendini yansıtırma yetileri vardır ki insanın varoluşsal durumu ve evrenin kozmik kayıtsızlığına dair hepimizden daha keskin bir görüşe sahiptirler. Sonuç olarak anlamsızlık krizinden daha şiddetli bir biçimde etkilenmiş ve umutsuzluktan kaynaklanan yırtıcılıkla yaratıcı çalışmalara dalmışlardır. Beethoven açık bir şekilde sanatının kendisini intihardan alıkoyduğunu söylemiştir. Otuz iki yaşında, sağırılığı yüzünden umutsuzluk içindeyken "Beni hayatıma son vermekten alıkoyan çok az şey var. Sanat tek başına beni durdurdu. Yazık, yapmak istediğim şeyleri yapmadan bu dünyayı terk etmek benim için olanaksız görünüyor ve bu nedenle bu sefil hayatı sürdürüyorum"²⁵ demiştir. Elbette anlama giden yaratıcı yol hiçbir şekilde yalnız yaratıcı sanatçılarla sınırlı

²⁰ Tagore, Radindranth, a.g.e., s. 30-31.

²¹ Dökmen, Üstün, *Yarına Kim Kalacak, Evrenle Uyumlaşma Sürecinde Var olmak, Gelişmek, Uzlaşmak*, Sistem Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 153.

²² Dökmen, Üstün, a.g.e., s. 169.

²³ Fromm, Erich, *Hayatı Sevmek*, s. 102.

²⁴ Uygur, Nermi, *Bunalımdan Yaşama Kültürü*, Ara Yayınları, İstanbul (Trhsz), s. 276.

²⁵ Yalom, Irvin, a.g.e., s.682.

değildir.

İnsanın yaşamdaki temel amacı belki de yarına kalmaktır. Yarına kalma isteği insanı on binlerce davranışa itmektedir. Yarına kalmama ihtimali, insanı kaygılandırıyor ve pek çok yeni davranışta bulunmaya itiyor. İnsan, fark ettiği şeylerin, insan ömrüyle sınırlı kısa bir zaman dilimi içinde yarına kalmasını istiyor.²⁶

Anlam, bazen ilginç bir şekilde bunalımdadır. Uygur, bunalımla ilgili olarak şöyle diyor: “Yaşadığım bunalımla bazen ürpersem de hayatımın en değerli anlam ve yönelim kaynağı benim için bu yaşadığım. Öyle ki bu yaşadığımı yalnız kendime değil, tanıdığım tanımadığım herkese, gücüm yettiğince, verimli kılmak dileğindeydim. Pek çok yaşama ögesini değerce, önemce, anlamca değişik bir gözle görüp gösterme gücü var bunalımın. Kutsal diye sarıldığımız nice şeylerin maskesini düşürebilir bunalım”.²⁷

Hayata anlamını veren şey, bazen de iyi insan olma düşüncesidir.²⁸ Bu uğurda mücadeleler verilir, hayatlar adanır. Bazen de anlamlı hayat, akıldan uzak yaşamaktır. Erasmus’a göre en mutlu insanlar, doğal yaşama en yakın, akla en uzak olan insanlardır. O halde insan akılla bağlantısını koparmadan mutlu olamaz.²⁹

Bazı insanlar kindar bir zafer hayaliyle güdülürler hayatları boyunca; bazıları kederle sarmalanır, yalnızca huzur, ayrılma ve acıdan kurtulma hayalini kurarlar; bazıları hayatlarını başarı, zenginlik, güç ve gerçeğe adarlar; diğerleri kendini aşmayı araştırır ve kendilerini bir dava ya da başka bir varlığa kaptırırlar (sevilen biri ya da ilahi bir öz), diğerleri ise hayatın anlamını kendini gerçekleştirme veya yaratıcı ifade de bulurlar.³⁰

Ya da hayatın anlamını, Thorndike’nın deyimiyle, uyarıcı ile tepki mekanizması arasında kurulan bağlar oluşturur. Böylece toplum içinde ne yapacağını bilen ve toplumdan hangi düzeyde tepki geleceğini tahmin eden birey için davranışlar arasında bir uyum sağlanır. Doğal olarak her uyarıcının bir tepkisi vardır, burada asıl olan, uyarıcı ile tepki arasındaki o ince bağı yakalayabilmektir. Bu tip bir ilişki kişiler arası ilişkileri de geliştirir ve yaşam biçimine seviye kazandırır. Seviyeli bir yaşam biçimi beraberinde psikolojik doyumu getirir. Yaşamdan doyum sağlamak ise hayatı anlamlandırır ve insana yaşama sevinci verir.³¹

Sonuç olarak hayatın anlamı nedir sorusuna çok farklı cevaplar verilebilir. Hatta her bireyin bu soruya vereceği farklı yanıtlar vardır. Bu yanıt bazen dini bir

²⁶ Dökmen, Üstün, a.g.e., s. 3.

²⁷ Uygur, Nermi, *Bunalımdan Yaşama Kültürü*, Ara Yayınları, İstanbul (Trhsz), s. 218.

²⁸ Tolstoy, Lev N., *İtiraflarım*, çev.: İ. Özdemir, Antik Dünya Klasikleri, İstanbul 2005, s. 11.

²⁹ Aydın, Ayhan, *Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası*, s. 117.

³⁰ Yalom, Irvin, *Annem ve Hayatın Anlamı*, çev.: Z. İ. Babayiğit, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002, s. 13.

³¹ Özodaşık, Mustafa, *Modern İnsanın Yalnızlığı*, Çizgi Kitapevi, Konya 2001, s. 107.

düşünceyle ilgili olabileceği gibi, bazen de kişisel bir felsefeyle veya amaçla da ilgili olabilir. Seçilen her amacın, onu seçen kişiye sunduğu derin anlamlar vardır ki kişi bu sebeple o amacı takip eder ve peşinden gider. Bu şekilde hayatına anlam kazandırmış olur.

1.2. Anlam Arayışına Bir Yanıt: Anlamsızlık

İnsanlar hayatın anlamsız olduğundan şikâyet ettiklerinde, genellikle başlarına gelen olayların nasıl olup da herhangi bir genel örneğe uymadığını kastederler. İnsan hayatının anlamını keşfetmek çeşitli öğelerinin nasıl benzersiz, karmaşık ve uyumlu bir örneğe uyduğunu keşfetmektir.³²

Hayatın karmaşıklığı karşısında şaşırılmış, genellikle hangi yöne döneceğini bilmeyen kişi, doğal olarak dünyanın işaret levhalarıyla donatılmış olmasını diler. Aslında gerçek, hayata bir çözüm kitabı istediğimizi düşünmemize karşın, ona sahip olsak memnun olmayacağımızdır.³³

Biz, sorumluluk ve iç sıkıntısı duygusunun nedenini bulmaya ve anlamaya çalışıyoruz. Bunu bulamayınca da anlamsızlık (absurde) var diye haykırıyoruz. Varoluşçulara göre bu duygular nedensizdir. Yani bir nedene dayanmazlar ama bir olgu olmaktan da çıkmazlar. Böylece; işte bu olgular, her şeyin - dünyanın da, bizim de- anlamsızlığını belirginlikle açığa vururlar.³⁴

Camus (1913-1960) yaşamın ve tarihin anlamsızlığı karşısında acılı bir duygu taşıyordu. Düşümdüğünde bundan kurtulmak için iki yol görüyordu: İntihar ve başkaldırma; bunlardan sadece ikincisi, belli bir değer tanınmasını içerdiği için yaşama bir anlam kazandırabilecekmiş gibi geliyordu ona. Le Litteraire'in 10 Ağustos 1946 tarihli sayısında çıkan bir röportajda "Tanrının dünyadan yok oluşu ile ortaya çıkan anlamsızlığın (nan-sens) taşıdığı bütün sonuçları çıkarmak söz konusudur benim için. Ama, anlamsızın ötesinde bir ahlâk olanağını kurmak gerekir" der.³⁵

Nietzsche'ye göre de Tanrı insanın içinde ölmüştür, insan kendi eliyle öldürmüştür onu. İnsan Tanrının ölümüyle açılan boşluğa yuvarlanmakta; en büyük tehlikeyle, yok olmakla karşı karşıya kalmaktadır fakat bu en büyük tehlike, onun en büyük olanağıdır, insan ne yapıp edip bu boşluğu kendi varlığıyla kendini alt ederek doldurmalıdır. Ancak böyle değer kazanacaktır Tanrıyı öldürmesi.³⁶ Dinsel inanç yokluğu Nietzsche'yi "dayanılmaz bir yalnızlık"la baş başa bırakmıştır. "Tanrının ölümü" ona, hem kendisi hem de

³² Ward, Keith, "Anlam Meselesi ve Din", çev.: G. Varım, J. Runzo; N. M. Martin (Yayına Hazırlayanlar), *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı* içinde, Say Yayınları, İstanbul 2002, s. 50.

³³ Smith, Huston, *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı*, s. 390.

³⁴ Foulquie, Paul, *Varoluşçunun Varoluşu*, s.68.

³⁵ Foulquie, Paul, *Varoluşçunun Varoluşu*, s. 56.

³⁶ Nietzsche, Friedrich, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, çev.: T. Oflazoğlu, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2001, s. II.

Avrupa kültürü için bir amaç ve anlam yokluğu ima ediyor gibidir.³⁷

Bu boşluk doldurulmazsa anlamsızlıktan kurtulmak mümkün değildir. Sartre’a göre anlamı yakalamak hiç mümkün değildir. Dünyanın anlamsızlığıyla ilgili görüşünde; “bütün varolan şeyler bir neden olmaksızın doğarlar, zayıf bir şekilde yaşamaya devam ederler ve kazayla ölürlər” demiştir.³⁸ Ona göre insanın yaşamı umutsuzluğun en uzak köşesinde başlar. İnsan boş bir ihtirastır. Doğuşumuz anlamsız, ölümümüz anlamsızdır.³⁹

Yine Pascal, on yedinci yüzyılda “Bir dal, ağacın anlamını bilmeyi ümit edemez” demiştir. Frankl, etkili çocuk felci aşısını bulmak için tıbbi araştırmalarda kullanılan maymun benzetmesiyle bu bakış açısını açıklamıştır. Maymun çok acı çekmiştir ve bilişsel yetersizliği nedeniyle bu durumun anlamını hiçbir zaman keşfedememiştir. Bu yüzden Frankl, iddia etmektedir ki; aynı şey, anlayışının dışındaki bir boyutta var olan bir anlamı tamamen bilmeyi ümit edemeyen insan için de geçerlidir.⁴⁰ Jung’un ifadesiyle “Sonlu olan, sonsuz olanı hiçbir zaman kavrayamayacaktır”.⁴¹

Yaşamın anlamını kavrayamayan insan, arayış yolculuğuna devam edecek ve bu kısır döngü mütemadiyen sürecektir. Bu konuda Upanişad ülkesini terk ederek yaşamın anlamını arayan Raca’nın (prens) öyküsü örnek olarak gösterilebilir⁴²: Uzun ve yorucu bir yolculuğun sonunda Raca bilge bir kişiyle karşılaşır ve ona nasıl mutlu olacağını sorar. Bilge bir süre sessizliğin diliyle konuştuktan sonra ona şöyle der: “Ey saygıdeğer kişi! Bu kemikten, deriden, terden/Kastan, ilikten, etten, kandan, gözyaşında/Çapaktan, sümükten, tükürükten,/ve salyadan oluşmuş bedenle nasıl mutlu olunur!/Sonra bir gün her şeyden bıılır, vazgeçilir,/Ama sonra yine her şeye yeniden baştan başlanır.”

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi, insanın yeryüzündeki arayışı hiç bitmez. Bittiğini düşündüğü yerde yeniden başlar. Bu arayış biteviye devam eder. Altıncı yüzyıla ait bir Hindu kutsal metni olan Yogavasistha’nın ilk sayfalarında da bu gerçek şu şekilde ifade edilir: “Bu dünyada ne mutluluk olabilir? Her şey sadece ölmek için var olur. Hayat gelip geçici bir sonbahar bulutu, gazsız bir lambanın ışığı ve su yüzündeki dalgalar gibidir. Arzu bir maymun kadar değişken ve kararsızdır. Elde olan hiçbir şey ile tatmin olmaz fakat elde edilemez şeylerin peşine düşer. Bedende hiçbir iyi şey yoktur. O bir hastalık yatağı, bütün acıların alıcısı ve bozulmanın öznesidir. Hayatın gençlik denilen bu parçasında ne zevk olabilir? O, bir ışık gibi gelir sonradan onu kaçınılmaz olarak yaşlılığın acıları ve fırtınaları takip eder. Acı çılgınlıklarının iştirilmediği bir yerde ne yön olabilir? Bana hayatın ıstırabından özgür olmanın en iyi sırrını

³⁷ Morris, Brian, *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*, çev.: T. Atay, İmge Kitabevi, Ankara 2004, s.94.

³⁸ Yalom, Irvin, a.g.e., s.682.

³⁹ Aydın, Ayhan, *Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası*, s. 250.

⁴⁰ Yalom, Irvin, a.g.e., s.665.

⁴¹ Saydam, Bilgin M., *Deli Dumrul Bilinci: Türk-İslam Ruhu Üzerine Bir Kültür Psikolojisi Denemesi*, Metis Yayınları, İstanbul 1997, s. 11.

⁴² Aydın, Ayhan, *Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası*, s.66.

söyleyiniz”.⁴³ Bu ifadeler de mutluluğun sürekli aranan ama bulunamayan bir durum olduğunu vurgulamaktadır.

Anlam konusunda da aynı şeyi düşünebiliriz, bazı düşünürlere göre, mantıklı bir biçimde, hayatın bütünüyle anlamla dolu olduğuna inanmak için ne kadar çok neden varsa, “hayatın bir delinin anlattığı, hiçbir anlamı olmayan, gürültü ve öfkeyle dolu bir masal olduğunu” düşünmek için de o kadar çok neden vardır.⁴⁴ Ya da Nietzsche’nin söylemiyle ifade edecek olursak, belki de geçerli bir alta yatan anlam yoktur. Hepsi yorumdur.⁴⁵

Heidegger de bunu şu şekilde ifadelendirmektedir⁴⁶: “Neden böyle?”den söz edilemez. Sadece “Öyle...!” -Varlık tarihi böyle bir tarzdadır- denebilir. Konferansta Goethe’nin “Yeterli neden ilkesi”nden söz edişi aktarılır: Nasıl? Ne zaman? ve Nerede? Tanrılar sessiz kalır!/Öyleyse tutunun *Çünkü*’ye ve nedenini sormayın. Bazılarına göre de belki de yaşamın anlamı, anlamsız olduğudur. Anlamı varsa da bunu biz bilemeyiz. Bir anekdotta ifade edildiği gibi, Everest’e tırmanmaya kalkan dağcıya nedenini sorarlar, dağcı: “Çünkü.... orada...!” der.

2. İnsan ve Din

İnsanlar psikolojik olarak daima bir inanç kaynağına ihtiyaç duymuşlar ve toplumun temelini o kaynağa dayandırmışlardır. Bugüne kadar gelmiş geçmiş bütün medeniyetler, bir iman kaynağına ve ona bağlı olarak oluşan bir ahlak nizamına dayanmıştır. Medeniyet kuramamış ilkel toplumların da aynı şekilde bir inanç ve ahlak nizamı temeli üzerine kurulu olduğunu ve bunun istisnasının olmadığını antropolojik araştırmalar göstermiştir.⁴⁷

Aristoteles insanları “mantıklı canlılar” olarak tanımladı. “Dinsel” canlılar, dinsel dünya görüşüne sahip canlılar olarak tanımlamamız daha iyi olabilir. Diğer canlılar ussallığı insanlarla paylaşabilir, ancak bir Aşkın Varlıkta anlam aramazlar; kendilerine ve varoluşlarına fiziksel dünyanın geçici düşsel görüntüler geçidinin “ötesindeki” bir şey sayesinde önem bahşetmek istemezler.⁴⁸

Nasıl ki sosyal bir varlık olarak insan uzun vadede toplumla bağı olmadan yaşayamazsa, birey de dış faktörlerin yıkıcı etkisini göreceli olarak azaltabilen dünya ötesi bir prensip olmadan yaşayamaz, varoluşu spiritüel ve ahlaki özerkliği için gerçek bir neden bulamaz. Tanrıya bağlanmayan bir birey dünyanın fiziksel ve ahlaki kışkırtıcılığına kendi kaynakları ile direnemez. Bunu yapabilmek için onu kitlelerin içinde boğulmaktan koruyan içsel ve

⁴³ Allport, Gordon, *Birey ve Dini*, çev.: B. Sambur, Elis Yayınları, Ankara 2004, s. 41.

⁴⁴ Smith, Huston, *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı*, s. 388.

⁴⁵ Yalom, Irvin, *Annem ve Hayatın Anlamı*, s. 217.

⁴⁶ Heidegger, Martin, *Zaman ve Varlık Üzerine*, çev.: D. Kanıt, A Yayınevi, Ankara 2001, s.64.

⁴⁷ Özakpınar, Yılmaz, *İnsan İnanan Bir Varlık*, s. 39.

⁴⁸ Runzo, Joseph; Martin, Nancy. M., *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı*, çev.: G. Varım, İstanbul 2002, Say Yayınları, s. 19.

fizikötesi bir deneyimin varlığına ihtiyacı vardır.⁴⁹

Dikkatli bir gözlemle ve gözle görülmeyen, kontrol edilemeyen bazı faktörler hesaba katıldığında, din insana özgü içgüdüsel bir tutumdur ve bunun kendini gösterme biçimlerini tüm insanlık tarihi boyunca izlemek mümkündür. Dinin belirgin amacı ruhsal dengeyi muhafaza etmektir. Zira doğal insanın, bilinçli fonksiyonlarının her an içerden veya dışarıdan gelebilecek ve kontrol edilmesi mümkün olmayan olgularla engellenebileceğine dair gayet doğal bir ‘bilgisi’ vardır. Bu nedenle, gerek kendisi gerekse de başka insanlar için önemli sonuçlar doğurabilecek zor bir karar alırken, bunu dine dayanan uygun bazı önlemlerle güvenli bir hale getirmeye dikkat eder. Görünmeyen güçlere adakta bulunur, hayır duaları ettirir, kutsal ayinlere katılır.⁵⁰ Böylece kendini rahatlatmış olur. Çünkü aldığı karara inandığı yüce güçleri de ortak ederek sorumluluğu paylaşmış olur.

Din sadece zor zamanlarda rehberlik yapmaz ayrıca kendisine inanana bir yaşam felsefesi sunar. Böylece onun bütün hayatına ışık tutmuş olur. Kültür tarihine baktığımızda insanların çoğunun nihai dünya görüşünü dinde bulduklarını görürüz. Din, ölüm sonrası yaşamı dışlayan tüm dünya görüşlerinin sınırlı olduğunu dile getirir. Bununla birlikte, dinin kendisi, ona dayanan mutlulukçu ve ahlaksal değer biçimlerimizin sarsılmaz olmaları, ufuklarının genişlediği zaman değişme korkusu olmamaları anlamında nihai olan, nihai bir dünya görüşü sağladığına inanır. Din, aynı zamanda inanan kimsenin nihai bir dünya görüşü gereksinimini karşılar. Bir dinle uyuşan her kim olursa olsun, o yaşamında bilginin bundan sonraki gelişmesinin kendisine daha önceden bilinmeyen yeni ufuklar açıp açmayacağına hiç bakmaksızın, dinine bağlı kaldığı sürece kendisini reddetmeyeceği bir kılavuza sahip olur.⁵¹ Bir kılavuza sahip olan birey, yaşamının yönünü daha kolay çizer ve gideceği yönü kolayca bulabilir.

“Ayrıca, din sadece hayati bir değer değil aynı zamanda bütün değerlerin temel taşıdır. Zira o öteki değerlere ağırlığını hissettiren itici bir güçtür. Buradan hareketle din başta bilimin, sanatın, ahlakın, kültürün, adaletin, hakkın vb. bir bakıma önemli etkenidir. Sonra, kültürel ve ahlaki yaşayışın kökenlerini onda bulmak mümkündür. Özellikle ahlakın en kuvvetli itici güdülerinin din ile beslendiği bilinmektedir. Böyle olunca din ahlakın ve kültürün ön şartını oluşturmaktadır. Öyleyse din kendi kuralları içinde bireysel ve toplumsal hayatın düzenli ve güvenli bir şekilde sürdürülmesinde önemli manevi bir dayanaktır. Böylece inanan insan, hayatının akışını, kurallarını ve ölçülerini dini inancıyla birleştirir ve ayarlamaya çalışır”.⁵² Sonuç olarak dinin insanla birlikte var olan onunla yaşayan bir olgu olduğunu görüyoruz. İnsanın hayatında bir gerçek olarak kendisini hissettiren dini inançlar, bireyin davranışlarını etkileyerek bütün hayatını kuşatmaktadır.

⁴⁹ Jung, C. Gustav, *Keşfedilmemiş Benlik*, çev., C. E. Sılay, İlhan Yayınevi, İstanbul 1999, s. 60.

⁵⁰ Jung, C. Gustav, *Keşfedilmemiş Benlik*, s.62.

⁵¹ Adjukiewicz, Kazimierz, *Felsefeye Giriş, Temel Kavramlar ve Kuramlar*, ç ev.: A. Cevizci, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994, s. 176.

⁵² Yavuz, Kerim, “Din ve Güven”, F. Erdem (Edt.) *Sosyal Bilimlerde Güven* içinde, Vadi Yayınları, Ankara 2003, s. 43.

2.1. Tarihsel Bir Olgu Olarak Din

İnsanoğlu kendini kavramaya başladığı andan itibaren maddi varlığı yanında ruhi varlığını da hissetmiştir. Maddi varlığının ötesinde gizlenen kendinin kendi olduğu düşüncesi ve sezgisiyle o ruhunu merak etmiş, onun aslına yaklaşabilmek için ‘Ruh nedir, nasıl bir şeydir, varoluşunun sebebi ve hikmeti nedir?’ diye sormuş ve böylece onun ne olduğunu öğrenmek ve anlamak istemiştir. İnsan zaman olmuş onu anladığını sanmış, zaman olmuş onunla sürekli meşgul olmaktan bıktığını zannetmiş, onu bir tarafa itmek, ondan uzaklaşmak istemiş, hatta ‘o, yoktur’ demeye kalkmış ama yine de kendini sormaktan alıkoymamıştır.⁵³

Gerçekten insan aklının dünyada reel olarak reddedilemeyen bir şeye inanmaksızın nasıl işlediğini hayal etmek zordur. Yine şuurun, insanın tecrübelerine ve dürtülerine anlam vermeksizin, nasıl işleyeceğini hayal etmek imkânsızdır. Gerçek ve anlamlı bir dünya şuuru, sıkı sıkıya kutsalın keşfine bağlıdır. Kutsalın tecrübesiyle insan aklı, gerçek, güçlü, zengin, anlamlı olarak görünürle, bu vasıflardan yoksun olanın arasındaki farkı kavramıştır. Kutsalın tecrübesi üzerinde çok derin tahlillere giren Eliade, ilk insanın “dindar adam” olduğunu ve kutsalın diyalektiğinin bütün diyalektik hareketlerden önce geldiğini ve onlara modellik görevi yaptığını belirtmektedir.⁵⁴

Armstrong, “Dinler tarihi çalışmalarım bana insanların tinsel canlılar olduğunu öğretti. Gerçekten de “homo sapiens”in “homo religiosus” olduğunu ileri sürmenin geçerliliği var. İnsanlar insan olarak tanındıkları andan itibaren tanrılara tapmaya başlıyorlar; sanat eseri yarattıkları anda dinler yaratıyorlar. Bu yalnız korkunç güçleri yatıştırma isteğinden kaynaklanmıyor, bu ilk inançlar güzel ama aynı zamanda da korkutucu bu dünyadaki insan deneyiminin ayrılmaz bileşeni olan merak ve gizemi ifade ediyor. Sanat gibi din de bedeninin miras aldığı acıya karşı, yaşamda değer ve anlam bulma çabasının bir sonucudur” demektedir.⁵⁵

Din, ilk insanın var olduğu günden bu yana hep var oldu yeryüzünde. Hristiyanların, Müslümanların ve Yahudilerin Tanrısı pek çok ortak özellik taşıyor. İnsanlar hayatlarına bir anlam katmak istediklerinde genellikle benzer biçimde düşünürler. Böyle düşünmek zorunda değillerdir belki ama böyle düşünmek pek çok kişiye doğal bir şey gibi görünür.⁵⁶

“Müller, Tanrısal olana ilişkin bir inancın tüm insanlık için evrensel olduğunu ve dil ile birlikte etnik kimliğin temelini oluşturduğunu kabul etmiş ve tüm dinlerde hatta en ilkel olanında dahi hakikat bulunduğunu ileri sürmüştür.

⁵³ Yavuz, Kerim, “Günümüzde Din Psikolojisi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:8, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1988, s. 253.

⁵⁴ Eliade, Mircea, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, çev.: M. Aydın, Din Bilimleri Yayınları, Konya 2004, s. 8.

⁵⁵ Armstrong, Karen, *Tanrı'nın Tarihi*, s.9-10.

⁵⁶ Benson, H. & Myers, P. “Tıp Açısından Din”, çev.: A. Atabek, R. Stannard (Edt.), *Yeni Bin Yılda Tanrı* içinde, Gelenek Yayınları, İstanbul 2002, s. 89.

Ne kadar mükemmellikten uzak olursa olsun, ne kadar çocuksu olursa olsun, bir dil her zaman insan ruhunu Tanrının varlığının içine yerleştirir ve ne kadar mükemmellikten uzak ve çocuksu olursa olsun Tanrı inancı insan ruhunun ulaşabileceği ve kavrayabileceği en yüksek mükemmellik idealini temsil eder”.⁵⁷ “Dün de bugün de din, insan toplumlarının harekete geçiricisi ve yüreği olarak kalmaya devam ediyor. Nasıl ki kalpsiz yaşanmazsa, din olmaksızın da akli başında bir hayat yaşanamaz. Dün gibi bugün de insanın sonsuzla, Tanrı ya da Tanrılarla ilişkisinin dışavurumu devirlere ve farklı halkların gelişim düzeyine göre değiştiği için, muhtelif sayıda farklı din vardır. Ancak, akli başında insanın zuhur edişinden bu yana, dinsiz yaşayabilmiş veya yaşamış tek bir insan toplumu bile olmamıştır”.⁵⁸

Maalouf da bu gerçeği şu şekilde ifade ediyor. “Din asla tarihin zindanlarına gömülemeyecek, ne bilim tarafından ne bir doktrin ne de siyasal bir rejim tarafından. Bilim ilerledikçe insan, sonunun ne olacağı üzerine kendisini daha çok sorgulayacak. ‘Nasıl’ın Tanrısı bir gün gelecek silinecek ama ‘Niçin’in Tanrısı asla ölmeyecek. Bin yıl sonra belki aynı dinler olmayacak ama ben hiçbir biçimiyle bir din olmadan dünyayı düşünemiyorum”.⁵⁹ Dine duyulan ilginin başlangıcı belki tarihin doğuşundan beri vardır⁶⁰ ve modern dönemde meydana gelen sosyal ve ahlâki felaketler bu ilginin gerilemesine neden olmamıştır.⁶¹

Elbette tüm bunlar, inançsızlığın tarihte hiç yer almadığı anlamına gelmez. Goethe’ye göre insanlık tarihinin temel konusu inanç ve inançsızlık arasındaki çatışmadır. Tarihin bazı dönemlerinde bazı inanç formları hâkim güç olmayı başarmışlardır. Bazen de inancın aksine şüphe yükselen taraf olmuştur.⁶² Ancak insanlığın tümü düşünüldüğünde, dinin, insan hayatında, kendini hissettiren evrensel bir olgu olduğunu çok az kişi inkâr edecektir. Dinin insanın varoluşuyla başlayan varlığı insanla birlikte sürüp gidecek gibi görünmektedir.

2.2. Kaybedilenlerin Telafisi Olarak Din

Telafi düşüncesi, sadece dini gidişatıyla bir eksiklikten mustarip insana bir denge kurduğunu ya da bir acıyı, bir kederi telafi ettiğini belirtmektedir. Telafi psikolojisi, soyut genelleştirmesi içinde daha ziyade soyut olup bir ihtiyat payı ile de olsa, Glock’un ifade ettiği felsefi bir seçimden ilham almaktadır: Dini davranışlar, “muhtemelen mahrumiyetin sebeplerini ortadan kaldırmaktan daha çok mahrumiyet duygularını telafi etmektedir”.⁶³

“İnsanların, onlara ortak bir davranış biçimi veren bir sistemin ve

⁵⁷ Morris, Brian, *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*, s.153.

⁵⁸ Tolstoy, Lev N., *Din Nedir?*, s.17.

⁵⁹ Maalouf, Amin, *Ölümçül Kimlikler*, çev.: A. Boran, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 81.

⁶⁰ Bu konuyla ilgili, Samuel Noah Kramer (2002)’in ‘Tarih Sümerde Başlar’ adlı kitabına bakılabilir.

⁶¹ Allport, Gordon, *Birey ve Dini*, s. 15.

⁶² Allport, Gordon, *Birey ve Dini*, s. 11; Morris, Brian, *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*, s.97.

⁶³ Vergote, Antoine, *Din, İnanç ve İnançsızlık*, çev.: V. Uysal, , Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 98.

kendilerini adayabilecekleri bir hedefin ihtiyacı içinde olmaları, insan varlığının önemli bir bölümünü oluşturur. İnsanlar idealleri olup olmaması konusunda bir seçme yapamazlar ama değişik idealler arasında özgürce bir seçimde bulunabilirler. Yüce bir güce ve tutsaklığa tapınmayı ya da akıl ve sevgiye inanmayı tercih edebilirler. Her insan, kendini adayabileceği bir nesnenin ve davranışlarına yön verecek bir düşünsel sistemin ihtiyacı içindedir”.⁶⁴ Bunu karşılayacağını düşündüğü hareketlere ve oluşumlara kolayca katılabilir.

Değişiklik isteğinin ve yeni bir şeyler bulma arzusunun dinlere katılmada da önemli etken olduğu görülebilir. Hristiyanlık, “Köken bakımından ezilmiş insanların bir hareketidir” diye yazar Engels: “İlkin kölelerin ve azat edilmiş kölelerin, her türlü haktan mahrum yoksul insanların, Roma tarafından kontrol edilen ve parçalanmış halkların dini olarak belirdi. Tecrit edilmiş küçük kabilelerin ya da kasabaların dev Roma dünya gücüne karşı direnmeleri umudu yoktu. Köleleştirilmiş, ezilmiş, yoksullaştırılmış olanlar için çıkış yolu, kurtuluş neredeydi?” (Aynı yerde) Engels’e göre, “bu dünya”da değildi. Onun yerine Hristiyanlık, tutsaklık ve sefaletten kurtuluşu bir “öte yaşam”a (ahirete) ezilenlerin bilincinde bir rahatlama sağlayacak ve onları topyekûn bir umutsuzluktan kurtaracak bir “ruhsal kurtuluş”a yerleştirmekteydi.⁶⁵ Bu durumu İslamiyet’in ilk yıllarında da görebiliriz. Köleler ve yoksul insanlar İslam dinine bir kurtuluş gözüyle bakıyorlardı. O yüzden de yeni dine ilk katılanlar arasında onlar da vardı.⁶⁶

Dinin rolü sadece kurtuluş sağlamakla bitmiyor. Ayrıca din yaşam değerlerini sürdürmenin bir aracıdır: Başarı arzusu, mutluluk, uzun yaşam gibi.⁶⁷ İnsanın peşinden koştuğu bu değerler için de çeşitli açılardan bir imkân sunuyor. Bir dine giren insan büyük bir kitlenin parçası oluyor. Onların başarı ve mutluluklarında faydası olduğunu düşünüyor. Yine din ahiret inancıyla sonsuz ve mutlu yaşam imkânı sunuyor.

Bu konuya biraz daha farklı yaklaşan Freud’a göre de; dileğin yerine gelmesi, saf ve basittir. “Olmayı isteriz, olmamaktan korkarız ve bütün dileklerimiz gerçeğe dönüştüğü hoş peri masalları uydururuz. Bizi bekleyen bilinmeyen amaç, her şeye katlanan ruh, Cennet, ölümsüzlük, Tanrı, yeniden doğuş- hepsi ölümlü oluşun acısını azaltan yanılsamalar, tatlandırıcılardır”.⁶⁸ Din, ona göre kendi ihtiyacımız için uydurduğumuz bir şeydir. “Mezhepler de telifiyle açıklanmaya uygun olmaktadır, çünkü onların ayırt edici vasıfları üyelerinin karakteristik mahrumiyetlerine tekabül etmektedir. Cemiyet konusunda başarısız ve terkedilmiş kişilere mezhep bir kardeşlik dayanışması sunabilir. Kültür bakımından çevresinden kopmuş kişileri çeken mezhepler vardır. Göçmenler ya da azınlık bir ırkın mensupları tarikatta, başka yerde mahrum oldukları dil ve âdet cemaatini bulmaktadırlar. Zamanlarının sonunun yakınlığı ve gelecek bir cennetin vaadi üzerinde merkezileşmiş bir tarikat, bazılarına maruz

⁶⁴ Fromm, Erich., *Psikanaliz ve Din*, s.44.

⁶⁵ Morris, Brian, *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*, s.81.

⁶⁶ Hoffer, Eric, *Kesin İnançlılar*, çev.: E. Günur, İm Yayın Tasarım, İstanbul 1995, s. 30.

⁶⁷ Morris, Brian, *a.g.e.*, s. 229.

⁶⁸ Yalom, Irvin, *Annem ve Hayatın Anlamı*, s.35.

kalınan haksızlıklar için bir telafi sunmaktadır. Bazı tarikatların ilkelere sıkı sıkıya manevi/ahlaki bağlılığı fakirlikten acı çekenlere haysiyet kazandırır veya manevi (ahlaki) ilkelerin yokluğundan dolayı ne yapacağını bilmez ve toplumdan tiksinişmiş olan kişilere bir takım sıkı direktifler sağlar. Bütün bu durumlarda telafi, aşikârdır”.⁶⁹ Sonuç olarak din, insanların eksikliklerine, yetersizliklerine, yokluklarına telafi sunmakta ihtiyaçlarını karşılamakta ve onların arzularına cevap olmaktadır.

2.3. İhtiyaç Olarak Din

Tarihin bütün devirlerinde ve bütün toplumlarda daima kendisiyle karşılaşılacak evrensel bir olgu olan din, insanı hem içten hem dıştan kuşatan, onun düşünce ve davranışlarında kendini gösteren bir disiplindir. Kişi tarih boyunca kendisinin insanüstü bağları bulunduğunu, ihtiyaçları için onu aşan bir yüce kudrete yönelmesi gerektiğini düşünmüştür.⁷⁰

“Aslında insan hangi yaşta olursa olsun ömür boyu ihtiyaçlar içindedir. Onun temel ihtiyaçları yanında ruhsal ve manevi ihtiyaçları da vardır. Bunlar arasında inanma, bağlanma, dayanma, güvenme, korunma, dürüstlük, iyilik, doğruluk, adalete sahip olma vb. ihtiyaçlarını görmemek mümkün değildir. İnsanlığın vazgeçemeyeceği ihtiyaçlardan birisi de inanma ve bağlanma ihtiyacıdır. Ferdin iç hürriyetine ve ruhsal dengesine kavuşmasında, kendi kendisiyle, çevresi ve toplumuyla barış içinde olabilmesinde ve geçmişten gelen ortak değerlerin içinde duyulmasında dinin olumlu bir etken olduğu bilinmektedir. Bu bakımdan din insanların hayatında görülen bir gerçektir”.⁷¹

James, din duygusunun diğer duygular gibi insanda tabi ve doğuştan olduğunu, insan organizmasının yapısına bağlı bulunduğunu belirtmiştir. Din psikolojisi alanında araştırmalar yapan diğer bir kısım psikologlar da bu görüş etrafında birleşmektedirler. Örneğin Flournoy, Girgensohn, Remplein, Spranger, Vergote din duygusunun fitriliğini kabul etmekte; bunu içgüdü, eğilim, tabiatüstü varlığa bağlanmak gibi olgularla açıklamaktadırlar.⁷²

Bazı düşünürlere göre ise din duygusu sonradan çeşitli faktörlerin etkisiyle ortaya çıkmaktadır. Bunlardan bazıları din duygusunun menşeinin korku ve ümit olduğunu ileri sürmüşlerdir. Şöyle ki, insanın kudreti dışında kalan olayların bir kısmı ona korku, bir kısmı da ümit verir. Birçok olay karşısında tam bir acz içinde olan insan, korktuklarının kötülüğünden emin olmak, ümit kaynağı olanların da sevgisini kazanmak için dua ve ibadet etme ihtiyacını duyar ve dine yönelir. Böylece din duygusu ortaya çıkar ve gelişir. İlk dinin tabiatçılık olduğunu ileri süren Müller ile ilk dinin ruhçuluk olduğunu ileri süren Tylor, bu dinlerin ortaya çıkmasında korku ve ümidin etkili olduğunu belirtirler.⁷³ “Dini

⁶⁹ Vergote, Antoine, *Din, İnanç ve İnançsızlık*, s. 100.

⁷⁰ Tümer, Günay, “Din”, *İslam Ansiklopedisi*, cilt: IX, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 317.

⁷¹ Yavuz, Kerim, “Din ve Güven”, s. 39.

⁷² Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Sönmez Matbaa ve Yayınevi, Samsun 1993, s.64.

⁷³ Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Sönmez Matbaa ve Yayınevi, Samsun 1993, s.65.

inancın insanın ruhsal hayatındaki olumlu etkisi bilinen bir husustur. Dinin, teselli edici ve yatıştırıcı özelliği ile insanın içinde muhtemelen doğabileceği düşünülen korkunun, suçluluğun, güçsüzlüğün, çaresizliğin, aşağılanmışlığın veya aşağılık duygusunun, dışlanmışlığın, yolunu sapıtmış veya şaşırılmışlığın ortaya çıkardığı ve geri dönüşü olmayan bütün olumsuz hallerle yakından ilgilenerek, böyle durumlar karşısında insanın silinip gitmemesi veya yaşama gücünün arttırılması ya da onların üstesinden gelebilmesi için insanların yeniden hayata döndürülmesinde ve onların içinde sağlıklı duygular uyandırmasında çok önemli fonksiyonu vardır. O, ürettiği umut verici ve besleyici duygularla söz konusu olumsuz hallerin veya bu olumsuzlukların fertlerin içinde açtığı yaraların ya da tahribatın tedavi edilerek düzeltilmesinde ve insanların tekrar normal hayata döndürülerek eski hayati faaliyetlerine devam edebilmelerinde, insana yardımcı olan bir güce sahiptir”.⁷⁴

“Dindarlık, insan oluşumunun doğasında tabii olarak temelleri bulunan psikolojik bir motiftir. İnsan, ruhunun derinliklerinde, kendisini ve evrenin tanrısını bilmek için araştırma ve tefekküre, ona ibadete, hayatın musibet ve sıkıntılarının çoğaldığı zamanlarda ondan yardım istemek gayesiyle onunla bağ kurma ve ona sığınmaya sürükleyen bir güdünün olduğunu hissetmektedir. İnsan Tanrının koruması ve gözetiminde güven ve huzur bulmaktadır. Bu duyguyu, tarihin bütün devirlerinde insan davranışlarında ve değişik insan toplumlarında açık bir şekilde bulmaktayız. Ancak tarih boyunca değişik toplumlardaki insanın Tanrı tasavvuru ve ona yaptığı ibadetlerde takip ettiği yol, doğal olarak fikir seviyesi ve kültürün gelişim derecesine göre farklılık arz etmiştir. Ancak bu değişiklikler, Tanrılık ve ona yapılan ibadet yolu hususunda olup sadece insanlığın ruh derinliğinde var olan doğal dindarlığı ifade etme konusundaki bir değişikliktir”.⁷⁵ Bazı Kuran ayetleri, dindarlık güdüsünün doğal olduğunu ifade etmektedir:

“Sen yüzünü Allah’ı birleyici olarak doğruca dine çevir: Allah’ın yaratma kanununa (uygun olan dine dön) ki insanları ona göre yaratmıştır. Allah’ın yaratması değiştirilemez. İşte dosdoğru din odur. Fakat insanların çoğu bilmezler”.⁷⁶ Bu ayette Allah insan fıtratında yani yaratılışı ve doğasının oluşumunda Allah’ın harika varlıklarını anlama ve bunlarla Allah’ın mevcudiyeti ve birliğinin delillendirilmesi konusunda doğal olarak bir anlama yeteneğinin var olduğunu ifade etmektedir. Aynı şekilde Allah şöyle buyurmaktadır: “Rabbin, Âdemoğullarından onların bellerinden zürriyetlerini almış ve ben sizin Rabbiniz değil miyim diye onları kendine şahit tutmuştur. Evet, (buna) şahidiz dediler. Kıyamet günü biz bundan habersizdik demeyesiniz”.⁷⁷

Hadiste de insanda Allah’ı bilme, ona ibadet etme hususunda doğal bir istidâdın olduğuna dair bir işaret bulunmaktadır. Ebu Hüreyre (ra)’dan rivayet edilen bir hadiste Allah Resulu (sav) şöyle buyurmaktadır: “Her doğan fıtrat

⁷⁴Yavuz, Kerim, *Günümüzde Din Eğitimi*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Adana 1998, s. 69.

⁷⁵ Necati, Osman, *Kur’an ve Psikoloji*, çev., H. Aydın, Fecr Yayınları, Ankara 1998, s. 39.

⁷⁶ Rum/30

⁷⁷ Araf/172

üzere doğar, ana babası onu Yahudileştirir, Hristiyanlaştırır, Mecusileştirir. Nitekim hayvan yavrusu doğduğunda derli toplu dünyaya gelir. Onda herhangi bir eksiklik görür müsünüz?” Sonra Ebu Hüreyre (ra): Eğer isterseniz (şunu) okuyun: “Allah’ın fitrat dinine ki, insanların hepsini o fitrat üzerine yaratmıştır” dedi. Bu hadiste Hz. Peygamber (sav) insanda Hanif (eğriliği olmayan İslam) dini hususunda doğal bir yeteneğin olduğunu ifade etmektedir.⁷⁸

İnsanın dinden beslenerek içinde oluşan, onun bütün hayatını saran eğilimlerine, ilgi ve meraklarına, duygu ve düşüncelerine, istek ve arayışlarına, tasavvur ve hayal dünyasına iyice karışmış ve giderek ruhunun derinliklerine kök salmış olan dini inanç onun bütün hayatını kucaklayan bir nitelik taşır.⁷⁹ “Onun arzularında, hayallerinde dinler de bir şekilde kendine yer bulmaktadır. Dunlap’ın söylediği gibi; dinlerde bir şekilde söz konusu edilmeyen hemen hemen hiçbir arzu yoktur. Dua kesinlikle arzusunun ifadesidir. İnsanın arzu edip de onun için dua etmediği ya da kendisi için dua edilmeyen bir şey yoktur. İnsan bir şeye ihtiyacı olduğunda dindarlığı daha da artar. Hatta birçok insan sadece kriz dönemlerinde dindardır. Zamanlarının çoğunu rahat ve Tanrısız olarak geçirirler ve dini duyguların atıl hale gelmesine izin verirler. Kriz anında birisi tarafından hissedilen bir duygunun başka birisi tarafından aynı şekilde algılanmayabileceğini not etmek önemlidir. Bir genç kız anne babasının boşanmaması için dua ederek dindarlaşırken, bir başkası kâbuslardan kurtulması için dua ederek dindarlaşır. Acı ve özeleştirici genellikle canlı bir dini tecrübenin doğmasına neden olur. Bireysel din çeşitli yollardan karışık güdüler ve tatmin edilmemiş hayatın arzularını bir odak noktasında bir araya getirebilmektedir”.⁸⁰

“Katkı yapıcı arzuların listesini daha fazla genişletmek gereksizdir. Onların çoğulculuğu farklı kişiler tarafından inanılan ya da bir kişi tarafından farklı zamanlarda inanılan farklı Tanrı anlayışlarında kendini gösterir. Bazen Tanrının güç sıfatı vurgulanır; Tanrı kadirdir, yaratıcıdır ve bütün fırtınaları durdurmaya gücü yeter; cennetler onun büyüklüğünü ilan eder. Bazen o güvenlik ve güç kaynağıdır ve her zor durumda hazırdır. Genellikle O kozmik mükemmelliği temsil eder ve kutsallığın güzelliğine ibadet edilir. Sevgi ve ilgiye ihtiyaç duyduğumuz zaman Tanrı aşk, bilgi ve her şeyi bilendir. Teselli aradığımızda Onun verdiği huzur ve sükûn bütün anlayışların ötesindedir. Günah işlediğimizde O, kurtarıcıdır. Doğru yola iletmeye ihtiyaç duyduğumuzda O, kutsal ruhtur. Birey kendisinin Tanrıya olan yaklaşımının kendi mevcut ihtiyaçları tarafından belirlendiğinin farkında olmasa da ilahi sıfatlar ve bizim arzu panoramamız birbiriyle uygunluk arz etmektedir”.⁸¹

“Aslında Tanrı inancı, yaşama daha sıkı sarılmamızı sağlıyor. Belki de bu yüzden, yaşlandıkça din bizim için daha da önem kazanıyor. Ölümün kaçınılmaz sularına yaklaştıkça korkularımız artıyor, halimize daha çok şükreder hale geliyoruz. Aynı şekilde, yakıcı bir hastalığın pençesinde can çekişen pek çok insan huzuru dinde arıyor, birilerinin başında dua okumasını istiyor. Üstün ve

⁷⁸ Necati, Osman, *Kur'an ve Psikoloji*, s. 40.

⁷⁹ Yavuz, Kerim, *Günümüzde Din Eğitimi*, s. 80.

⁸⁰ Allport, Gordon, *Birey ve Dini*, s. 29.

⁸¹ Allport, Gordon, *a.g.e.*, s. 31.

yanılmayan bir varlığa inanmak insanı büyük ölçüde ayakta tutar. Öyle ki, kendimizi sonsuz ve mutlak bir bütünün parçası olarak görmeyi neredeyse doğal bir şeymiş gibi addediyoruz”.⁸²

Höffding, değerlerin varolma mücadelesiyle çatışmaya girmeleri durumunda öznel dinin varlığının çok yoğun hissedileceğini iddia eder. Çünkü değerler tehdit edildiği zaman en çok ihtiyaç duyulan koruyucu güç din olur. Dinin en çok arzulandığı durumlar korku, acı, suç, eksiklik, güvensizlik ve değerlerin yeniden inşası gibi durumlardır.⁸³

Jung’a göre Hristiyanlığın tarihine baktığımızda ona inananların aslında dini emirleri çok da iyi anlamadıklarını görürüz. Çünkü inanan kişinin dini emirleri anlaması için bir rehber ihtiyacı duyacağı ifade edilmiştir. Eğer buna rağmen insanlar hala dini inançların tümünü bir yana atmadıysa, bunun nedeni dinsel dürtülerin içgüdüsel bir temele dayanması ve dolayısıyla tamamen insana özgü bir fonksiyon olmasıdır. Ona göre bir insanın elinden Tanrılarını alırsanız, karşılığında ona yeni tanrılar vermek zorunda kalırsınız.⁸⁴

Din insana cesaret, güven ve umut verici duyguları aşılayarak ve onun yaşama gücünü artırarak, olumsuzlukların üstesinden gelmesinde önemli bir destek sağlar. Böyle olunca, fertlerin içinde oluşan sarsıntı ve yaraların düzeltilmesinde tedavi edici ve düzeltici bir özelliğe sahiptir.⁸⁵

Yalom, şöyle bir anısından bahseder⁸⁶: “Dini inançlar beni hep şaşırtmıştır. Hatırlayabildiğim süre boyunca daima dinlerin, bizim insani durumumuzun yarattığı gerilimi hafifletmek ve rahatlatmak için olduğuna inanmışımdır. On iki ya da on üç yaşında, babamın bakkal dükkânında çalışırken bir gün Avrupa cephesinden yeni dönmüş bir II. Dünya Savaşı askerine, Tanrının varlığı konusunda duyduğum şüpheden söz ettim. Cevap olarak bana Normandiya Çıkartması sırasında cebinde taşıdığı Meryem ve İsa’nın soluk, kırışmış bir fotoğrafını verdi. “Arkasını çevir” dedi. “Oku orayı. Sesli oku.” “Siperlerde hiç ateist yoktur” diye okudum. “Doğru! Siperlerde hiç ateist yoktur” diye tekrarladı ağır ağır, her bir sözcükte parmağını bana doğru sallıyordu. “Hristiyan Tanrı, Çinli Tanrı, herhangi bir Tanrı –ama bir Tanrı!- Onsuz yapamayız”.

Bu düşüncenin aksini yansıtan fikirler de yok değildir. Allport, birbiriyle tamamen zıt, hepsi çatışma tecrübesi yaşamış ve Protestan bir geçmişi olan gazilerin raporlarını sunar. Bir gazi şöyle der: “Savaş gazisi arkadaşlarımdan biri sıra dışı bir tarzda dindardı. Toprakta uzanmış saldırıyı beklerken dua ediyordu. O anda çok yakın bir yerde bomba patladı. Bir kolunu kaybetti, bedeni yaralandı ve kör oldu. Bu olaydan sonra o asker komple bir ateist olduğunu bize bildirdi. Kör olmuş başka bir savaş gazisi de kendisinde uyanan inancın bir sonucu olarak

⁸² Benson, H. & Myers, P. “Tıp Açısından Din”, s. 89.

⁸³ Allport, Gordon, *a.g.e.*, s. 36.

⁸⁴ Jung, C. Gustav, *Keşfedilmemiş Benlik*, s. 90.

⁸⁵ Yavuz, Kerim, “Din ve Güven”, s. 43.

⁸⁶ Yalom, Irvin, *Annem ve Hayatın Anlamı*, s.33

büyük bir iç huzuru kazandığını söylemektedir”.⁸⁷

Bunları aktardıktan sonra Allport Savaş gazilerinin dindarlığıyla ilgili istatistiksel bilgilerden bahseder: İstatistiksel olarak gazilerin %55’i savaşın kendilerini daha öncesine göre ne daha dindar ne de daha dinsiz yaptığını vurgulamaktadırlar. Ancak %26’sı savaşın kendilerini daha dindar yaptığını iddia ederken sadece %19’luk gibi bir oran savaşın dindarlıklarını azalttığını söylemektedir. Savaş, gaziler arasında gazi olmayanlara göre çok az bir din karşıtlığı yaratmıştır fakat dini hislerini koruyanlar arasında din daha yoğun bir önem kazanmıştır. Yine Allport, “Dua mermileri durdurmuyor. Onlar hem dindarı hem de dinsizi vuruyor” diyen savaş gazileri için de kişisel çıkar etrafında odaklanan inancın kırılmaya mahkûm olduğunu ifade eder. Çünkü, ona göre, inancın bireysel ihtiyacın ötesinde bir evrene uzanması ve kişinin bireysel anlık çıkarlarını aşan değerlere dayanması gerekmektedir. Jung, sıkça alıntılanan bir ifadesinde otuz beş yaşın üzerindeki birçok hastasında dinin etkisini şöyle tespit etmektedir: Son aşamada bütün bu insanların problemi hayatta dini bir perspektifi keşfetmektir⁸⁸. Sonuç olarak din, arzularıyla, istekleriyle, hedefleriyle insanı bir bütün olarak saran ve onu kuşatan bir unsurdur. İnsanın her türlü arzusunda bir şekilde kendisine yer edinmektedir.

2.4. Anlam Arayışında Dinin Yeri

Dinsel düşünce de bilim gibi aynı insani ihtiyaçlara yanıt vermiştir: Dünyayı açıklamak ve olgularla ilişkili nedenleri ve bağlantıları keşfetmek. Din kendiliğinden hem kuramsal bir biçim içinde (tasarım-dünyanın açıklanması), hem de pratik bir biçim içinde (büyü ve ritüel, gerçek üzerinde bir etki) vardır. Dinsel düşünce etkisini, gerçekliği bilme arzusundan alır.⁸⁹ Zaten bir dinin yaşayabilmesi, hayat için bütün olarak tatmin edici bir amaç sunup sunmamasına bağlıdır. Tolstoy’a göre dar anlamda, insanın dünya karşısında sadece iki temel tutumu vardır. Hayatın anlamını, diğer fertlerden bağımsız veya onlarla birlikte elde edilen şahsi mutluluk olarak kabul etmekten oluşan şahsi tutum ve hayatın anlamını kendisini bu dünyaya gönderen varlığa ibadette gören dini tutum⁹⁰. İnsan anlamlı bir hayat isterken ya bireysel mutluluklardan oluşan tavırlar sergileyebilir ya da kendisinden çok daha güçlü, yüce bir varlığın emirleri doğrultusunda yaşayarak huzuru arar.

İnsanoğlu, dini tutumuyla hayatta koordinatlar üstü ve uyumlu bir örüntünün bulunduğu ve her bireyin bu düzende bir rol oynaması gerektiğine inanır ve olağanüstü derecede rahatlar. İnsana yalnızca bir amaç ve rol değil, hayatını nasıl yaşayacağına dair kurallar da verilmiştir. Dinsel görüş, yaklaşık üç yüz yıl öncesine kadar Batı dünyasındaki inanç sisteminin önemli bir kısmını oluşturmuştu. O zamandan başlayarak bu görüş, sabit nesnel gerçekliğin varlığının Kantçı sorgulamasının yanı sıra hızla gelişmekte olan bilimsel tutumun saldırılarıyla da karşılaşmaya başlamıştır. İnsan ötesinde bir şeyden, doğaüstü

⁸⁷ Allport, Gordon, *a.g.e.*, s. 66.

⁸⁸ Allport, Gordon, *a.g.e.*, s. 97.

⁸⁹ Morris, Brian, *Din Üzerine Antropolojik İnc elemeler*, s.517.

⁹⁰ Tolstoy, Lev N., *Din Nedir?*, s. 78.

veya diğer başka soyut kesinlikten kuşku duyuldukça, insanoğlunun kozmik anlam sistemini kucaklaması o kadar zorlaşmıştır.⁹¹

Allport'a göre, "dini his, bireyi anlamlı bir şekilde bütün varlığıyla ilişkilendiren bütüncül tavidir. Dini hissin karşılık geldiği objeler birey için derin ve köklü anlamları kapsamaktadırlar. Olgunlaşmış dini his bireye bütüncül bir hayat felsefesi sunarak onun hayat tecrübelerini bir anlam ve düzen sistematığıne sokmalıdır".⁹² "Zaten dünyanın bütün dinleri de kendi argümanlarını ve kabullerini benimseyen herkese, mantıki bir yalınlığa ve huzur verici bir bütünlüğe sahip bir dünya kavramı sunar. Weber'in ifadesini kullanacak olursak; bilim deneysel nedenselliğin problemleriyle ilgilenirken din yeterli bir anlam arayışının problemleriyle ilgilenmektedir".⁹³ Sonuç olarak, hayatımızı daha anlamlı kılmak için duyduğumuz yoğun gereksinim, bizi dini hakikatlere yakınlaştırmıştır.⁹⁴ Çünkü; bütün dinlerin özünü, şu soruya verilen cevap teşkil eder: Neden varım, beni kuşatan sonsuz kainatla ilişkim nedir?⁹⁵ Bu sorulara yanıt bulan insan hayatına da anlam bulmuş olacaktır.

Ayrıca dini inançlar, inanan insanlara bir bakış açısı ve yaklaşım biçimi kazandırır. İnsan olayları açıklarken bu bakış açısı ve yaklaşım biçimini yansıtan dini kavramlar kullanır. Böyle bir insan için olayların meydana gelişi, kaynağı veya gerisindeki güce ilişkin açıklamayı anlamlı kılan şey dini içerikli kavramlardır. Bu anlamda dini sembol ve inanç sistemleri önemli birer anlam kaynağıdır. Bir başka ifade ile din insanı kutsalla ilintilendiren bir anlam arayış alanıdır. Hayatın çeşitli dönemlerinde karşılaşılan problemler ve sıra dışı olaylar, davranışın bilişsel sistemlerinde ve çatışmaları çözümlemeye yarayan kurallarda kırılmalara neden olur. İşte böyle durumlarda din, karşılaşılan olayları ve yaşanan deneyimleri yorumlama olanağı sağlayan bir sistemler bütünü olarak devreye girebilir.⁹⁶

Gandhi bir şeyden vazgeçmek amacıyla bir şeyden vaz geçmeyi yahut bedenine işkence etmek için vazgeçmeyi değerli saymaz. Bir mektubunda şöyle yazar "Bir ana hiçbir zaman ıslak bir yatakta yatmak istemez, ama bu hareketi çocuğuna kuru bir yatak sağlayacaksa buna seve seve katlanır." Gandhi'nin çile çekmesi sevginin tabii sonucudur. Seven bir insan diğer insanlarla kaynaşmanın olağanüstü güzellikteki anlarını yaşar. Kutsal bir kişi, kendi kişiliğiyle uğraşmak yerine kendisini unuttur ve kendisini aşarak, kendisini bir diğeri imiş gibi duyunca, böyle birçok mutlu anlar yaşar. Bu ortaklık, bu birleşme, hiç olmazsa bir dereceye kadar ben ve sen arasındaki uçurumu doldurur, insana güç ve

⁹¹ Yalom, Irvin., (2001), *Varoluşçu Psikoterapi*, s. 669.

⁹² Allport, Gordon, *a.g.e.*, s. 12.

⁹³ Allport, Gordon, *a.g.e.*, s. 37-40.

⁹⁴ Hermann, R., "Hakikatin Kesişen Yolları: Bilim ve Din", çev.: A. Atabek, R. Stannard (Edt.), *Yeni Bin Yılda Tanrı* içinde, Gelenek Yayınları, İstanbul 2002, s. 135.

⁹⁵ Tolstoy, Lev N., *Din Nedir?*, s. 78.

⁹⁶ Küçükcan, Talip; Köse, Ali, (), *Doğal Afetler ve Din*, İsam T.D.V. Yayınları, İstanbul 2000, s. 71.

mutluluk verir.⁹⁷

Dindar insanların sık sık şunu söyledikleri işitilir: “Din olmasaydı ne yapacağımı bilemezdim.” Bu ifade göreceli olarak elde ettikleri anlam şemasının vermiş olduğu tatmine delalet eder. Böyle bir anlaşılabilirliği ve iyimserliği ortadan kaldırmak onların varlıklarının dayandığı temelin büyük bir bölümünü yok etmek gibidir.⁹⁸

Lewis şöyle demektedir: “Kendimde bu dünyada hiçbir tecrübenin tatmin etmeyeceği bir arzu keşfetsem bunun için en olası açıklama başka bir dünya için yaratıldığımdır. Eğer bu arzumu, hiçbir dünyevi zevk tatmin etmiyorsa; bu, evrenin bir yalan olduğu anlamına gelmez. Dünyevi arzular insanı tatmin etmeseler bile gerçek bir şeyi önermektedirler”. Bir sufi hikaye bu konuyu çok güzel ortaya koymaktadır⁹⁹: Şeytanın vesveselerine uğrayan bir derviş Allah’tan yardım istemeyi durdurmuş; çünkü Allah ona cevap vermiyormuş. Hızır ona görünmüş ve Allah’tan ona şu mesajı getirmiş: “Seni kendi hizmetime alan ben değil miyim? Benim isimle seni meşgul kılan ben değil miyim? Senin Allah çağrın ben buradayım demektir.” Bu hikâyeye göre arayış gerçeği geçerli kılan şarttır: Dizelerde de bu gerçek şu şekilde ifade edilmiştir: “Hazineyi aramakla buldun / Sorunu kapat cevabını bulursun.”

Dini arayış yolunun başından sonuna kadar birey arayışına yalnız devam eder. O sosyal açıdan diğer insanlara bin yolla bağlı olmasına rağmen hiç kimse ona geliştirdiği inancı temin etmez. Bireyin dini, kendini yaratılışa ve yaratıcıya bağlayan cesur bir teşebbüstür. Bu bireyin ait olduğu genel bağlamı bularak kişiliğini tamamlama ve genişletme için yapmış olduğu mutlak teşebbüstür¹⁰⁰. Geertz, dinin özde, insan varoluşuna anlam veren kültürel bir sistem olduğunu kabul etmeyi önerir. Dini bu bağlamda tanımlayarak, onun böylesi bir anlam sunan evrensel bir işleve sahip olduğunu söylemeye çalışır.¹⁰¹ İnsan yaratımının tamamlanması için vazgeçilmez bir unsurdur, yani aslında tek başına dünyaya nesnel varoluşunu veren insanın kendisi dünyanın ikinci yaratıcısıdır. Jung’un insanoğlunun yaratma işini tamamladığı ve üzerine mükemmellik damgasını vurduğuna dair fikri, diğerlerinin de vardığı bir sonuçtur. Daha önce Hegel, “Dünya olmaksızın Tanrı, Tanrı değildir. Tanrı ancak kendisini tanıdığı ve kendilik bilgisi, insanın içindeki kendisinin ve insanın Tanrı bilgisinin farkında olduğu sürece Tanrıdır” diye yazmıştır.¹⁰²

Din insana bir yaşam felsefesi sunmakla kalmaz ayrıca, dindeki ahiret inancı, bir yandan uhrevi sorumluluk şuuruyla insanın ahlaki gelişmesine katkıda bulunurken öte yandan ölüm korkusunun insan psikolojisi üzerindeki tahrip edici etkisini önler. Ahiret inancı, insanın içindeki ebediyet duygusuna cevap vermek bakımından da önem taşımaktadır. Sıkıntılardan kurtulup ebedi huzura ulaşma,

⁹⁷ Fischer, Louis, *Silahsız Savaşçı, Mahatma Gandhi*, s.36-37.

⁹⁸ Allport, Gordon, *a.g.e.*, s. 41.

⁹⁹ Allport, Gordon, *a.g.e.*, s. 153.

¹⁰⁰ Allport, Gordon, *a.g.e.*, s. 158.

¹⁰¹ Morris, Brian, *a.g.e.*, s. 496.

¹⁰² Yalom, Irvin, *Varoluşçu Psikoterapi*, s. 669.

Allah'ın rızasını elde etme ideali insan da yaşama sevincine yol açar, dünyanın ıstıraplarına karşı tahammül gücü verir. Geçici dünya arzuları aslında insan ruhunu tatmin etmediğinden din ona en yüksek ve ulvi zevkler, manevi hazlar kazandırır.¹⁰³ Sonuç olarak din, insanın hayatına yön vermesiyle, eylemlerini açıklamasıyla ve bir bütün olarak yaşamını kuşatmasıyla onun anlam arayışına önemli bir cevaptır.

Sonuç

İnsan, anlam arayan ve anlamla yaşayan bir varlıktır. Anlam onun için bir ihtiyaçtır. Anlam arayışı da bu ihtiyacın bir dışavurumudur. Sonuç olarak, insanlar, ben neyim, nereden geldim, nereye gideceğim, niçin varım, nasıl hareket etmeliyim, hangi davranışlar iyi, hangileri kötüdür gibi sorulara sahiptir. İnsanın doğasında merak ve anlama duygusu vardır. Bu merakla, düşünmekte ve sorgulamaktadır. Bazen daha iyiyi aramak için, bazen bir şeyi anlamak için, bazen de yaşadığı hayatın olumsuzluklarını değiştirmek için arayışını sürdürmektedir. Bu arayışa çeşitli cevaplar verilebilir. Hatta her bireyin bu soruya vereceği farklı yanıtlar vardır. Bu yanıt bazen dini bir düşünceyle ilgili olabileceği gibi, bazen de kişisel bir felsefeyle veya amaçla da ilgili olabilir. Seçilen her amacın, onu seçen kişiye sunduğu derin anlamlar vardır ki kişi bu sebeple o amacı takip eder ve peşinden gider. İnsanın anlam şemasını zaman olmuş mitler doldurmuş, zaman olmuş dinler bu ihtiyaca cevap vermiştir. Bazen de bunlar dışındaki başka unsurlar devreye girmiştir. Ancak insanın bu bitmeyen anlam arayışı hep var olmuştur. Bu insanın anlam ihtiyacının bir göstergesidir. Hatta bazen hayatın bir anlamının olmadığı düşünülmüştür. O yüzden bazılarının göre belki de yaşamın anlamı, anlamsız olduğudur. Anlamı varsa da bunu biz bilemeyiz.

İnsanın hayatında bir gerçek olarak kendisini hissettiren dini inançlar, bireyin davranışlarını etkileyerek bütün hayatını kuşatmaktadır. İnsanlığın tümü düşünüldüğünde, dinin, insan hayatında, kendini hissettiren evrensel bir olgu olduğunu çok az kişi inkâr edecektir. Dinin insanın varoluşuyla başlayan varlığı insanla birlikte sürüp gidecek gibi görünmektedir. Din, arzularıyla, istekleriyle, hedefleriyle insanı bir bütün olarak saran ve onu kuşatan bir unsurdur. İnsanın her türlü arzusunda bir şekilde kendisine yer edinmektedir.

Kaynaklar

Adjukiewicz, Kazimierz, *Felsefeye Giriş, Temel Kavramlar ve Kuramlar*, çev.: A. Cevizci, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994.

Akarsu, Bedia, *Çağdaş Felsefe, Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1998.

Adler, Alfred, *Yaşamın Anlamı ve Amacı*, çev.: K. Şipal, Say Yayınları, Ankara 1993.

¹⁰³ Tümer, Günay, a.g.m., s. 317.

- Allport, Gordon, *Birey ve Dini*, çev.: B. Sambur, Elis Yayınları, Ankara 2004.
- Armstrong, Karen, *Tanrı'nın Tarihi*, çev.: O. Özel vd., Ayraç Yayınları, Ankara, 1998.
- Aydın, Ayhan, *Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası*, Alfa Yayınları, İstanbul 2000.
- Aydın, Ayhan, *Yaşadığımız Dünya*, Alfa Yayınları, İstanbul 2002.
- Benson, H. & Myers, P. "Tıp Açısından Din", çev.: A. Atabek, R. Stannard (Edt.), *Yeni Bin Yılda Tanrı* içinde, Gelenek Yayınları, İstanbul 2002.
- Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1997.
- Dökmen, Üstün, *Yarına Kim Kalacak, Evrenle Uyumlaşma Sürecinde Var olmak, Gelişmek, Uzlaşmak*, Sistem Yayıncılık, İstanbul 2002.
- Eliade, Mircea, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, çev., M. Aydın, Din Bilimleri Yayınları, Konya 2004.
- Foulquie, Paul, *Varoluşunun Varoluşu*, çev.: Y. Şahan, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1998.
- Fischer, Louis, *Silahsız Savaşçı, Mahatma Gandhi*, çev.: E. Tonguç, Varlık Yayınları, İstanbul 1964.
- Frankl, Victor., *İnsanın Anlam Arayışı*, çev.: S. Budak, Edesos Yayınları, Ankara 2000.
- Fromm, Erich, *Hayatı Sevmek*, çev.: A. Köse, Arıtan Yayınları, İstanbul 1997.
- Geçtan, Engin, *İnsan Olmak*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1991.
- Göka, Erol., *Varoluşun Psikiyatrisi*, Vadi Yayınları, Ankara 1997.
- Hayta, Akif, "İbadetler ve Ruh Sağlığı", H. Hökelekli (Edt.), *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* içinde, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002.
- Heidegger, Martin, *Zaman ve Varlık Üzerine*, çev.: D. Kanıt), A Yayınevi, Ankara 2001.
- Hermann, R., "Hakikatin Kesişen Yolları: Bilim ve Din", çev.: A. Atabek, R. Stannard (Edt.), *Yeni Bin Yılda Tanrı* içinde, Gelenek Yayınları, İstanbul 2002.
- Hoffer, Eric, *Kesin İnançlılar*, çev.: E. Günur, İm Yayın Tasarım, İstanbul 1995.
- Jung, C. Gustav, *Keşfedilmemiş Benlik*, çev.: C. E. Sılay, İlhan Yayınevi, İstanbul 1999.

- Kimter, Nurten. “Dini İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine”, H. Hökelekli (Edt.), *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* içinde, Ankara 2002, Ankara Okulu Yayınları.
- Küçükcan, Talip; Köse, Ali, (), *Doğal Afetler ve Din*, İsam T.D.V. Yayınları, İstanbul 2000.
- Maslow, Abraham, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, çev.: O. Gündüz, Kuraldışı Yayınları, İstanbul 2001.
- May, Rollo, *Kendini Arayan İnsan*, çev.: A. Karpas, Kuraldışı Yayınları, İstanbul 1997.
- Morris, Brian, *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*, çev.: T. Atay, İmge Kitabevi, Ankara 2004.
- Necati, Osman, *Kur'an ve Psikoloji*, çev., H. Aydın, Fecr Yayınları, Ankara 1998.
- Nietzsche, Friedrich, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, çev.: T. Oflazoğlu, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2001.
- Özarpınar, Yılmaz, *İnsan İnanan Bir Varlık*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999.
- Özodaşık, Mustafa, *Modern İnsanın Yalnızlığı*, Çizgi Kitapevi, Konya 2001.
- Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Sönmez Matbaa ve Yayınevi, Samsun 1993.
- Polkinghorne, John, “Bir Vücuttan Daha Fazlası mı?” çev.: A. Atabek, R. Stannard (Edt.), *Yeni Bin Yılda Tanrı* içinde, Gelenek Yayınları, İstanbul 2002.
- Rudd, P., “Bilim ve Din: Bütün Bunlar Ne İçin?” (Çev., A. Atabek), R. Stannard (Edt.), *Yeni Bin Yılda Tanrı*, Gelenek Yayınları, İstanbul 2002.
- Runzo, Joseph; Martin, Nancy. M., *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı*, çev.: G. Varım, İstanbul 2002, Say Yayınları.
- Saydam, Bilgin M., *Deli Dumrul Bilinci: Türk-İslam Ruhu Üzerine Bir Kültür Psikolojisi Denemesi*, Metis Yayınları, İstanbul 1997.
- Smith, Huston, (2002), *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı*, çev.: G. Varım, J Runzo; N. M. Martin (Yayına Hazırlayanlar), *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı* içinde, Say Yayınları, İstanbul 2002.
- Tagore, Radindranth, *Yaşamın Kavranışı*, çev.:İ. Şener; Ç. Öndem, , İz Düşüm Yayınları,İstanbul 2000.
- Till, H., V., “Evren Neden Çalışır?”, çev.: A. Atabek, R. Stannard (Edt.), *Yeni Bin Yılda Tanrı* içinde, Gelenek Yayınları, İstanbul 2002.

- Tolstoy, Lev N., *Din Nedir?*, çev.: M. Çiftkaya, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.
- Tolstoy, Lev N., *İtirafılarım*, çev.: İ. Özdemir, Antik Dünya Klasikleri, İstanbul 2005.
- Tümer, Günay, “Din” Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, cilt: IX, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.
- Uygur, Nermi, *Bunalımdan Yaşama Kültürü*, Ara Yayınları, İstanbul (Trhsz).
- Ülken, Hilmi Z., *İslam Felsefesi*, Selçuk Yayınları, Ankara 1967.
- Ward, Keith, “Anlam Meselesi ve Din”, çev.: G. Varım, J. Runzo; N. M. Martin (Yayına Hazırlayanlar), *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı* içinde, Say Yayınları, İstanbul 2002.
- Vergote, Antoine, *Din, İnanç ve İnançsızlık*, çev.: V. Uysal, , Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.
- Wilcox, Lynn, *Sufizm ve Psikoloji*, çev.: O. Düz, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- Yalom, Irvin, *Varoluşçu Psikoterapi*, çev.: Z. İ. Babayiğit, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.
- Yalom, Irvin, *Annem ve Hayatın Anlamı*, çev.: Z. İ. Babayiğit, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002.
- Yavuz, Kerim, “Günümüzde Din Psikolojisi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:8, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1988.
- Yavuz, Kerim, *Günümüzde Din Eğitimi*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Adana 1998.
- Yavuz, Kerim, “Din ve Güven”, F. Erdem (Edt.) *Sosyal Bilimlerde Güven* içinde, Vadi Yayınları, Ankara 2003.